

*Жантаев А.С.***КӨРКӨМ ИШМЕРДҮҮЛҮКТӨ КООМДУК ЖАНА ЖЕКЕ
КЫЗЫКЧЫЛЫКТАРДЫН БЕТ КЕЛҮҮСҮ***Жантаев А.С.***СТОЛКНОВЕНИЕ ОБЩЕСТВЕННЫХ И ЛИЧНЫХ ИНТЕРЕСОВ
В ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ***A. Zhantaev***COLLISION OF PUBLIC AND PERSONAL INTERESTS
IN ARTISTIC ACTIVITY**

УДК: 894.341:82-991

Макаланын максаты – кыргыз профессионал жазма адабиятынын өнүгүү тарыхындагы сапаттык илгерилөөгө жолтоо болгон олуттуу тенденцияны – көркөм чыгармачылыкта коомдук жана жеке кызыкчылыктардын кагылышуусун ачуу болуп саналат. Совет бийлиги чыгармачыл инсандарга – акындарга, жазуучуларга, драматургдарга – абдан чоң камкордук көргөнү, мына ошол камкордукту эпчил инсандардын кандайча кыянаттык менен пайдаланганы туурасында айтылат. Макалада мындай терс көрүнүштүн пайда болуусуна өбөлгө болгон айрым факторлор ачылат. Алсак, совет мезгилинде айрым сүрөткерлер чоң калем акылар жана наркы жогору мамлекеттик сыйлыктар үчүн атаандаша, эрегише иштеп келишкени жөнүндө сөз болот. Автор көркөмдүк ишмердүүлүктө коомдук жана жеке кызыкчылыктар кагылышканын жана жуурулушканын, мунун натыйжасында көркөм өнөрдүн туундусу катары кароого болбой турган сапаты төмөн чыгармалар жаралганын далилдөөгө умтулат. Көрсөтүлгөн максатты ийгиликтүү ишке ашыруу үчүн илимий изилдөөнүн анализ, синтез, тыянак чыгаруу усулдары активдүү жана майнаптуу колдонулат.

Негизги сөздөр: адабият, жеке кызыкчылык, калем акы, камкордук, коомдук кызыкчылык, көркөм ишмердүүлүк, көркөм чыгарма, мамлекеттик сыйлык, совет бийлиги.

Цель статьи – выявить особенную тенденцию в истории развития кыргызской профессиональной письменной литературы – конфликт общественных и частных интересов в искусстве. Идет речь об огромной заботе Советской власти к творческим личностям – поэтам, писателям, драматургам – и о злоупотреблении этой заботой со стороны ушлых художников. В статье раскрываются некоторые факторы, которые способствуют этому негативному явлению. Например, в советское время некоторые художники соревновались за большие авторские гонорары и высокие государственные награды. Автор стремится доказать, что в художественной деятельности сталкиваются общественные и частные интересы, в результате чего появляются некачественные произведения, которые нельзя считать произведением искусства. Для достижения этой цели активно и эффективно используются такие методы научных исследований, как анализ, синтез и умозаключения.

Ключевые слова: литература, личный интерес, гонорар, опека, общественный интерес, художественная деятельность, художественное произведение, государственная награда, советская власть.

The purpose of the article is to identify a special trend in the history of the development of Kyrgyz professional written literature - the conflict of public and private interests in art. We are talking about the great concern of the Soviet government for creative per-

sonalities - poets, writers, playwrights - and the abuse of this concern on the part of cunning artists. The article reveals some factors that contribute to this negative phenomenon. For example, during the Soviet era, some artists competed for large royalties and high state awards. The author seeks to prove that public and private interests collide in artistic activity, resulting in low-quality works that cannot be considered a work of art. To achieve this goal, such methods of scientific research as analysis, synthesis and inference are actively and effectively used.

Key words: fee, state award, care, literature, personal interest, public interest, Soviet power, artistic activity, work of art.

Киришүү. Советтик мезгилде кыргыз профессионал жазма адабиятынын өнүгүүсүндө өзгөчө бир кубулуш – калемгерлердин коомдук талаптарга ыңгайлашып алуусу пайда болгон. Натыйжада, бул коомдук кызыкчылыктардын жана сүрөткерлердин керт башынын пайдасын көздөгөн жеке кызыкчылыктарынын, бир жагынан, кагылышуусуна, экинчи жагынан эриш-аркак чырмалышуусуна алып келген. Бул макалабызда биз кыргыз адабиятынын тарыхына байланыштуу дал ошол олуттуу маселеге көңүл бөлө кеткибиз келет. Советтик мезгилде көркөм адабият коомдук кызыкчылыктарга кызмат кылып келгенин окумуштуулар, адабиятчылар танбайт. Бирок шулуун, эпчил жазмакерлер совет бийлигине кызмат өтөө ураанына жамынып, массалык маданияттын өзгөчө бир формасын жаратышканына көз жума албайбыз.

Материалдары жана усулдары. Макалада ХХ кылымдагы кыргыз профессионал жазма адабиятынын өнүгүүсүндөгү бир өзгөчө жагдай – коомдук жана жеке кызыкчылыктардын бет келишүүсү – негизги материал катары алынат. Мына ошол олуттуу маселенин тамырларын ачуу үчүн анализ, синтез жана тыянак чыгаруу илимий изилдөө усулдары колдонулат.

Адабияттарга сереп. ХХ кылымдагы кыргыз профессионал жазма адабиятынын өнүгүүсүндөгү биз белгилеген терс көрүнүшкө байланыштуу пикирлерин буга чейин эле көрүнүктүү адабиятчыларыбыз өз эмгектеринде билдирип келишкен. Алсак, ф.и.д., профессор К. Асаналиев «Чыңгыз Айтматов: кечээ жана бүгүн» (1995), «Адабий айкаш» (2013); ф.и.д. М. Жумаев «Жаңы мезгил жана адабият» (2012);

ф.и.д., профессор О. Ибраимов «История и Поэзия» (2000), «История кыргызской литературы XX века» (1-2-томдор, 2013); Л. Үкүбаева «Чыңгыз Айтматов жана кыргыз адабияты» (2012) деген эмгектеринде ушул чалкеш маселенин айрым кырлары жөнүндө учкай сөз кылышкан. Биз дагы бул жааттагы оюбузду айрым изилдөөлөрүбүздө белгилегенбиз.

Талкуулоо. Ырас, бизди ушунчалык бийик даражага жеткирген совет доорунда деле коомдун талаптарына ыңгайлашып алып, ошого ылайыктуу чыгармаларды жаратып, нан таап, аброй күтүп келген жазмакерлер көп болгон. Бул биз жанагы адеп-ахлаксыз деп жерип жаткан батыштын «массалык маданияты» сыяктуу эле көрүнүш, бирок калыстык үчүн айта кетүүбүз керек, совет жазуучулары аң-сезими али толук калыптанбаган жаш муундарга зыян гана келтирүүчү өтө аморалдуу, ыплас чыгарма сөрөйлөрдү эч убакта жаратышкан эмес. Б.а. совет адабиятында массалык адабияттын өзгөчө бир көрүнүшү жашаган – ал совет бийлигине кызмат өтөгөн конъюнктуралык адабият болгон.

К. Асаналиев мындай дейт: «...бул атайы максат менен саясий учурдун кырдаалына оңтойлошуп жазылган, белгилүү бир абалдын талабын тейлеген, кызмат аткарган конъюнктуралык көшөкөр адабият» [1, 101-б.]. Анын пикирин окумуштуу Л.Үкүбаева минтип улантат: «Чыныгы көркөм нарк жаратыш үчүн чыгармачылык ишке башын сайып коюп киришкен, изденгич жазуучулардын ордуна мезгилге ыңгайлашкан, чыныгы көркөмдүүлүк, маңыздуулуктан саясатты туу туткан «бүгүнкү күндүн талабына жооп берген» чыгармаларды жараткан «кызматкер» жазуучулардын арааны жүрдү» [11, 318-б.]. К. Асаналиевдин аныктамасын чечмелеш үчүн төмөнкү цифра-маалыматтарды эскерели. Мисалы, 20-жж. 12, 30-жж. 102, 40-жж. 112, 50-жж. 248, 60-жж. 531, 70-жж. 667, 80-жж. 724, 90-жж. 516 кыргыз тилиндеги проза жана поэзия китептери жарык көрүп отурат. Ушул жүздөгөн китептерде жарыяланган миңдеген поэтикалык жана прозалык чыгармалардын баары эле көркөм дөөлөттүк маани-мазмунга ээби? Жок, андай эмес. Керек болсо ал чыгармалардын көпчүлүгүн, авторлорун дагы азыр окурман журту таптакыр унутуп калган. Демек, алардын басымдуу көпчүлүгү советтик коомдун талаптарына ыңгайлашкан массалык адабияттын туундулары деген тыянак өзүнөн-өзү келип чыгат.

Бул көрүнүш кандайча пайда болду? Анын жообу эң жөнөкөй. Советтик бийликтин чыгармачыл инсандарга өзгөчө камкордук көрүүсүнүн, аларга бейиштегидей шарттарды түзүүсүнүн натыйжасында мына ушундай сандык өсүү келип чыккан. «Вопросы литературы» журналында мындай пикир айтылат: «...бизди ашкере эркелетишет, жеке алсак, адабият жаатындагы жогорулатылган калем акылар менен да,

көркөм өнөрлөрдүн бардык түрлөрүнө сый акы берүүнүн бузулган тутуму менен да эркелетишет, мындайда иштин чыны эмне жакшы, эмне жаман экенин ажыратуу мүмкүн эмес...» [10, 251-259-бб.]. XX кылымдагы кыргыз профессионал жазма адабиятынын өкүлдөрү деп саналган калемгерлердин укмуштуудай көбөйүүсү жогоркудай кырдаал менен шартталган. Башкакча айтканда кыргыз жазуучуларынын көпчүлүгү бийик көркөм чыгармачылык үчүн эмес, бийик калем акылар үчүн иштешкен. Ошол себептен алардын айрымдары жылына үчтөн-төрттөн, кээде алтыдан-жетиден китептерин чыгарышкан. Мисалы, XX кылым ичинде проза жана поэзия жаатында иштеген кыргызстандык авторлордун саны 451ди, ал эми жалпы эле чыгармачыл инсандардын саны 63бны түзөт [7; 8]. Бул азбы же көппү? Арийне, көп. Бирок сапат жагы кандай? Бул жаатта анчалык мактана албайбыз.

Дагы бир жагдайга токтолсок, К. Асаналиевдин «Адабий айкаш» аттуу мемуардык баянында кыргыз жазуучуларынын ортосунда ачык да, жабык да эрегишүү жүрүп келгени баяндалат. Анын себеби эмнеде эле? Биздин оюбузча, көркөм-адабий туундуларга бийлик тарабынан ыйгарылуучу сый акыда болучу. Автордун айтымында «Совет системасынын бир жакшы жери жазуучу аттууларга чыгармачылык үчүн бейиштегидей эле шарт түзүп койгон эле» [2, 228-б.]. Ошол бейиштегидей шарттын ичине чыгармалар үчүн ыйгарылуучу сыйлыктар да кирет. СССРдин Мамлекеттик сыйлыгы, Лениндик сыйлык, Токтогул сыйлыгы, Ленин комсомолунун сыйлыгы ж.б. ушул өндүүлөрдүн баары үчүн белгилүү бир өлчөмдө сый акы төлөнчү. Ал сый акылардын кээ бирине, мисалга Мамлекеттик, Лениндик сыйлыктарга каралган сумманы карапайым эмгек адамы 10-15 жылда араң тер төгүп иштеп тапчу. Анан кантип жазмакерлердин саны көбөйбөсүн?!

Кезегинде коммунисттик партия коомдук турмушту, анын ичинде маданий турмушту бүт багыттап турганы тарыхый чындык. Бирок акыйкаттык үчүн айта кетүүчү нерсе, ал багыттоолор, жол көрсөтүүлөр доордун, мезгилдин мүнөзүнө жараша белгилүү бир өзгөчөлүктөргө ээ болгон. Мисалы, XX кылымдын 20-30-жж. коомдук турмуштун бардык аймактарында, анын ичинде маданиятта да тап күрөшү чоң мааниге ээ болгон. 40-50-жж. деле бул кубулуш жашап турган. 50-жж. экинчи жарымынан тартып, б.а. Сталиндин өлүмүнөн кийин бул жаатта өзгөрүүлөр жүрө баштаган. Башкача өңүттөгү маданий туундулар жарала баштаган. Дал ушул абалды О. Ибраимов туура баамдаган: «Хрущевдук жазгы баар» бардык советтик адабияттардын, анын ичинде кыргыз адабиятынын дагы, кескин алга суурулуусуна түрткү болду...» [4, 190-б.]. Бул процесс 60-70-жж. андан ары өнүгүп, адабиятта коомдук турмуш-

тагы орчундуу маселелерди чагылтуу күчөгөн. Ал эми 80-жж. экинчи жарымында кайра куруу процесси аренага чыгып, жаңыча, башкача ойлонуу модага айланып, актуалдуу маселелерди жазуу өзүнчө эле бир күргүштөгөн агымга айланган. Ушунун баарына партия багыт берип, жетектеп келген. Мындай өзгөрүүлөргө ыңгайлашуудан эч ким четте калган эмес. Анын ичинде кыргыз калемгерлери менен адабиятчылары дагы бар. Андыктан социалисттик реализмдин «кишендери» чыгармачыл инсандарды тушап турганы анчейин ишенимдүү эмес. Болгону чыгармачыл инсандар учурдагы адабият таануунун чындык деп эсептелген жоболорун бек кармап, ошого ылайык көркөм туундулар жаратышкан. Бир-эки кылымдан соң учур талабына ылайыкташтырып жазылган ошол чыгармаларды жана эмгектерди эч ким окубай, маани бербей калуусу толук ыктымал, керек болсо бул азыртан эле байкала баштады. Мезгил эски-жаңы адабияттык, адабий-теориялык туундуларга карата кандай өкүм чыгарарын эч ким билбейт.

Белгилей кете турган дагы бир жагдай, ХХ кылымдагы кыргыз совет адабияты жалаң эле социалисттик реализмди көркөм усул катары бек кармап берген эмес. Окумуштуу О. Ибраимовдун ою боюнча, ХХ кылымдагы кыргыз профессионал жазма адабиятында **классицизмдин, предромантизмдин, социалисттик реализмдин** [5, 445-б.], **чыныгы реализмдин, романтизмдин, модернизмдин** жана **постмодернизмдин, импрессионизмдин, экзистенциализмдин** [6, 482-483-бб.], деги көптөгөн көркөм чыгармачыл усулдардын көрүнүштөрү орун алган. Мунун өзү өткөн кылымдагы улуттук адабияттын өнүгүү жолу көп түрдүү, көп багыттуу болгонунан кабар берет. Эгерде ушул логикага таянсак, анда совет мезгилинде чыгармачыл инсандар жалаң гана социалисттик реализмдин алкактарынан чыкпай ишмердүүлүк жүргүзүшкөн, «социалисттик реализмдин кишендери аларды тушап турган» деп бир катар кыргыз адабиятчылары жарыя айтышкан жобо таптакыр акыйкаттыктан алыс болуп чыгат.

Адабий өнүгүүнүн кийинки жүрүшүнө келсек, изилдөөчү М.Жумаев ХХ кылымдын акырындагы адабий процесс жөнүндө эмгегинде «Адабияттагы «социалдык заказдардын» ордун «заказдардын» башка үй-бүлөлүк, жердешчилик, уруучулук формалары ээлеп, китеп базарынын конъюктурасын түзүү аракети да бардыгы танылбайт», [3, 321-б.] - дейт. Ошондой эле «...кыргыз адабиятында «детектив жанры дүркүрөп өстү» деген көтөрүнкү маанайды билдиргендер болгонуна карабастан, алардын басымдуу бөлүгү, салыштырмалуу айтканда, «ширпотребдик продукциялар» [3, 317-б.] экендигин белгилейт. Туура, калемгерлерге өкмөт кам көрбөй, алардын көркөм-адабий туундуларын бекер бастырып

чыгарбай, анысы аз келгенсип, калем акы, сый акы бербей калган шартта алар өз камын өздөрү жеп, буюртма менен чыгарма жазууга, же болбосо эл кызыгып сатып алып окуй турган жеңил-желпи чыгармаларды жазууга көчүштү. Бирок окумуштуу И. Лайлиева белгилегендей, «социалдык турмуштун мурунку баалуулуктук жөнгө салгычтары жок болгон, ал эми жаңылары али калыптанбаган чакта, социалдык интеграциялануу деңгээли кескин жогорулаган чакта, адабият эми монологиялуу тутум катары жашай албайт» [9, 5-б.] эле. Андыктан андагы өзгөрүүлөрдү ушул өнүктө карап баалаганыбыз жөн.

Ошентип, совет өкмөтүнүн камкордугуна бөлөнүп өскөн кыргыз профессионал жазма адабиятынын кылым сонундагы абалы анча суктанарлык болгон жок. Белгилей кетүүчү жагдай, биз жогоруда айткандай, коом талаптарына ыңгайлашуу салты кыргыз калемгерлерине тээ башынан эле мүнөздүү. Ал бүгүн эле пайда боло калган кубулуш эмес.

Өнүгүү жолунун ушундай оош-кыйыштуулугуна карабай, анда алешемдиктер менен аша чабуулар арбын болгонуна карабай, **ХХ кылымдагы кыргыз прозасы менен поэзиясынын маанилүү тарыхый-адабий жыйынтыгы ушул болду – ал сапаттык жактан, көркөмдүк-эстетикалык жактан бийик секирик жасай алды**. Биз азыр улуттук адабиятыбыздын өкүлдөрү болушкан ондогон-жүздөгөн мыкты акын-жазуучулардын ысымдарын атай алабыз. Бирок символдуу түрдө эки гана ысымды эскерсек жетиштүү болот. Алардын бири - **кара сөздүн зергери Чыңгыз Айтматов, экинчиси - чыгаан акын Алыкул Осмонов**. Бул эки залкардын көркөм жаралгалары келечекте дагы окурман журтунун жүрөгүнөн татыктуу орун табарынан шек санабай эле койсок болот.

Азыр кыргыз адабияты тарыхый өнүгүүнүн жаңы нугуна түшүү иш-аракетин баштан кечириүүдө. Арийне, жаңы жолго түшүү кыйынчылыктар менен коштолот. Анткен менен ал жакшы натыйжа берип, келечекте дагы нечендеген кыргыз калемгерлери өздөрүнүн көркөм дөөлөттөрүн жаратып, дүйнөлүк адабияттын кенчин байытат деп ишенебиз.

Биздин оюбузча, ХХ кылымдагы кыргыз профессионал жазма адабиятында жаратылган конъюктуралык мүнөздөгү чыгармалардын сандык жактан абдан көптүгү алардын көркөм дөөлөттүк сапатын баалоодо белгилүү бир проблемаларды жаратат. Баарыдан мурда, ХХ кылым ичинде кыргыз жазуучулары менен акындары тарабынан түзүлгөн ушул зор өлчөмдөгү адабий материалды бир изилдөөнүн алкагында толугу менен камтуу мүмкүн эмес. Дал ушул себептен, ХХ кылымдагы кыргыз профессионал жазма адабиятынын көркөм дөөлөттөрүн аныктоо менен баалоонун жаңыча усулдары иштелип чыгып, ал тажрыйба жүзүндө сыналышы абзел.

Корутунду. Жогоруда жасалган илимий булактарга кыскача серепке жана аны талкуулоого таянып, макаланын аягында төмөнкүдөй тыянактарды чыгарууга болот:

1. XX кылымдагы кыргыз адабиятынын өнүгүүсүндө совет бийлигинин калемгерлерге карата көргөн зор камкордугунун аркасында коомдук талаптарга ыңгайлашып алуу келип чыккан, натыйжада маанилүү коомдук кызыкчылыктар менен чыгармачыл инсандардын жеке кызыкчылыктарынын кагылышуусу жана жуурулушуусу пайда болгон;

2. Бул терс көрүнүштүн келип чыгуусуна совет бийлигинин сүрөткерлер түзгөн көркөм чыгармаларга чоң калем акы төлөөсү, ошондой эле учур талабына төп көркөм туундуларга суммасы өтө жогору сый акыларды берүүсү себеп болгон;

3. Жогорудагы терс жагдайга карабай, XX кылымдагы кыргыз профессионал жазма адабиятынын эң негизги жетишкендиги – анын тарыхый кыска мөөнөттүн ичинде сапаттык жактан, көркөмдүк-эстетикалык жактан бийик секирик жасоосу болуп эсептелет.

Адабияттар:

1. Асаналиев К. Чыңгыз Айтматов: кечээ жана бүгүн [Текст] / К. Асаналиев. - Б.: Малое Кантское полиграфическое предприятие, 1995. – 155 б.
2. Асаналиев К. Адабий айкаш. Эскерме баян [Текст] / К. Асаналиев. - Б.: БГУ, 2013. - 312 б.
3. Жумаев, М. Жаңы мезгил жана адабият [Текст] / М. Жумаев. - Б.: Бийиктик, 2012. - 328 б.
4. Ибраимов О. История и Поэзия [Текст] / О. Ибраимов. - Б.: Ала-Тоо, 2000. - 208 с.
5. Ибраимов, О. История кыргызской литературы XX века [Текст]: в 2-х т. / О. Ибраимов. - Б.: Бийиктик, 2013. - Т.1. - 480 с.
6. Ибраимов О. История кыргызской литературы XX века [Текст]: в 2-х т. / О. Ибраимов. - Б.: Бийиктик, 2013. - Т.2. - 512 с.
7. Кыргыз Республикасынын жазуучулары [Текст]: Маалымдама. 1-том. - Б.: Дэми, 2004. - Т.1. - 736 б.
8. Кыргыз Республикасынын жазуучулары [Текст]: Маалымдама. 2-том. - Б.: Бийиктик, 2011. - Т.2. - 448 б.
9. Лайлиева, И. Киргизский роман на рубеже XX – XXI веков [Текст] / И. Лайлиева. – Б.: Бийиктик, 2009. – 88 с.
10. Романова Р. Союз писателей СССР перед своим Вторым съездом (По материалам Центра хранения современной документации) [Текст] / Р. Романова // Вопросы литературы, 1993, выпуск 3. - С. 215-259.
11. Үкүбаева, Л. Чыңгыз Айтматов жана кыргыз адабияты [Текст] / Л. Үкүбаева. – Б.: Турар, 2012. – 392 б.+ 8 вкл.
12. Жантаев А.С. Художественная ценность и художественная деятельность. / Известия ВУЗов Кыргызстана. 2014. №4-1. С. 169-172.